

LIST EN BEDROG IN RECHTERS

Piet van Midden

List en bedrog

Over bedrog en onrecht in het boek van de richters

List en bedrog vormen een centraal motief in het boek *Rechters*. De auteur concentreert zich op een aantal grote richters: Ehud, Debora-Balak, Gideon, Jefta en Simson. Het blijft niet bij de beschrijving van het motief. Van Midden zoekt ook naar een antwoord op de vraag hoe je met zulke teksten moet omgaan.

Dr. P.J. van Midden doceert Hebreeuws aan de Universiteit van Tilburg, is predikant in Bergambacht en lid van de redactieraad van *Interpretatie*.

Ik hoor al vijftig jaar van gemeenteleden, maar ook van studenten: 'De Bijbel is een boek vol list, bedrog en geweld. Wat moet je ermee?' Om vervolgens een antwoord niet af te wachten, maar de onwelgevallige hoofdstukken te elimineren. En zo de eigen bijbelse fruitschaal op te maken. Voor elk wat wils aan lieveheden. Daarbij sta je dan voor gek met het boek *Rechters*.¹ Ooit schreef ik een jongerenbijbel in zeven delen.² Het deel dat nooit herdrukt werd, was Jozua-Rechters-Ruth. Alle ellende daarin, dat kun je toch niet aan jongeren vertellen? Juist wel, zou ik zeggen. Waarom? Het antwoord daarop volgt aan het einde van deze bijdrage.

Rechters laat zich niet losgemaakt lezen van Jozua. Dat zie je al als je het boek *Rechters* opslaat en het 'Woord vooraf' leest. Dat is grotendeels een samenvatting van Jozua; vervolgens vind je de theologische agenda. Die laatste is kort door de bocht gezegd: 'Eigen schuld, dikke bult. Israël heeft gezondigd door andere goden achterna te lopen. God probeerde met richters de schade te beperken, maar zodra die gestorven waren, liep het subiet weer uit de hand.' Een weinig hoopvol beeld dus. Als je de verhaallijnen in het boek leest, wordt dat breed uitgewerkt. Daarin is *Rechters* de spiegel van Jozua. Alles gaat conform de Tora. Jozua wordt vaak een gewelddadig boek genoemd. Ik heb de neiging te vragen of mensen die dat beweren, het boek weleens helemaal nauwkeurig gelezen hebben. Het land wordt aan Israël geschonken. De hoer Rachab en haar familie worden uit de volken gered, maar als de Judese native boy Achan iets van de aan JHWH gewijde oorlogsbuit achteroverdrukt, worden hij en zijn familie gestenigd, naar de Tora. Verder wordt het land verdeeld tussen de stammen. Het boek sluit af met een verbondssluiting: 'JHWH, onze God, die zullen wij dienen en naar zijn stem luisteren' (Joz. 24:24).

Van het ideaal naar list en bedrog

Hoe anders *Rechters*. Ik beperk me tot het eerste deel van het boek. Dat is opgebouwd rondom twaalf richters. Zes 'grote' en zes 'kleine' richters. De aanduiding 'groot'/'klein' slaat op de literaire ruimte in het boek, niet op het optreden van de leiders. Hoe de literaire locatie van de zes kleine richters geduid moet worden, is mij nog steeds niet helemaal helder. Alle

voorstellen ter verklaring gaan maar ten dele op. Ik heb er zelf ook enige pogingen toe gedaan, zoals in *De Bijbel Literair*, maar bevredigend kan ik de locaties niet verklaren.³

Anders is het met de grote richters: Otniël, Ehud, het koppel Debora-Barak; en de tweede trits: Gideon, Jefta, Simson. Zij staan bewust in deze lijn gerangschikt. Allereerst: de reeks begint met een richter uit Juda, de leidende stam, Otniël. Van zijn stam wordt in 1:13 gezegd dat die Hebron en Debir innam. Daarmee zijn we bij de eerste koningsstad van David aangeland (2 Sam. 5:4-5), nadat in 1:8 al was gezegd dat de Judeeërs Jeruzalem hadden veroverd. Tegenover Benjamin, die geen kans zag Jeruzalem in handen te krijgen (1:21).

Juda tegenover Benjamin, David tegenover Saul, het noorden tegenover het zuiden. Dié problematiek moet aan de orde worden gesteld. Daarin zet de richter uit Juda de maat: dit is goed richterschap! Hij verslaat Kusan-Risataïm, Kusan de 'dubbelschoft'. Dat is een hint naar Aram Naharaïm, 'Aram van Tweestromenland'. Daarmee wordt verwezen naar de ballingschap.

Naast en na Juda: Benjamin

De eerste die de vergelijking met de Judese Otniël mag aangaan is Ehud, de Benjaminit, letterlijk 'de zoon van de rechter(hand)'. Van de 'zonen van de rechterhand' wordt juist gezegd dat ze linkshandig zijn (3:15; 20:16). Die eigenschap speelt Ehud in de kaart. Als hij de belasting gaat afdragen aan de aan obesitas lijdende koning Eglon ('Stiertje'), gespt hij zijn korte zwaard aan de rechterheup (3:16). De 'verkeerde kant' uiteraard. De domme Moabieten kijken niet verder dan hun neus lang is en laten hem passeren. Ehud keert na de afdracht, die kennelijk het vertrouwen van Eglon heeft gewekt, nog even terug omdat hij een 'geheime boodschap' heeft. Het blijkt zelfs een 'boodschap van God' te zijn, waarvoor de Moabitische koning, zo zwaarlijvig als hij is, zich van zijn troon verheft. Die dikke buik is het eerste doel: Ehud steekt het mes erin en dat verdwijnt geheel tussen de vetlagen en komt er bij zijn achterkant weer uit. Dat laatste valt niet op in de vertaling van NBG 1951 en NBV. Daar verlaat Ehud het vertrek via een achteruitgang, maar het betreft de achteruitgang van Eglon zelf. In de gangbare uitgave van de

¹ Ik spreek liever van richters dan van rechters als het om de functie van de in het boek beschreven leiders gaat. Hun optreden lijkt ten dele op dat van Debora na – in vrijwel niets op dat van rechters in onze zin van het woord. Het lijkt me wel zinvol om het boek, zoals bij de NBV is gedaan, *Rechters* te noemen. Daarmee lopen we internationaal niet uit de pas.

² *De Groeibijbel*, Hoewelaken: SGO 1999-2004.

³ Piet van Midden, *Richteren*, in: Jan Fokkelman & Wim Weren, *De Bijbel Literair*, Zoetermeer: Meinema 2003, 145-157.

Hebreeuwse Bijbel wordt voorgesteld die woorden maar te schrappen: *fortasse delendum* ('misschien moeten we dit maar schrappen'). Wég is de grap, denk ik dan. De wachthoudende soldaten denken dat de koning op het toilet zit. Straks zullen ze ontdekken wat hij heeft afgescheiden!

De grap is eraf

Bij het duo Debora-Barak is het nog meer tricky. Nadat eerst verteld is dat Barak ('Bliksemschicht') met piepende stem heeft verklaard dat hij alleen de strijd met de Kanaänitische generaal Sisera aanbindt als Debora ('Honingbij'), niet echt een sprekende naam voor een soort Jeanne d'Arc) meegaat, rent Barak alleen maar achter de feiten aan. JHWH zelf voert de strijd tegen Sisera en zijn baas Jabin bij Charoset-Hagojjim ('Mengelmoes der volken'), eenvoudigweg door de Kanaänieten in verwarring te brengen. Als Sisera te voet vlucht, meldt hij zich bij een Kenitische, Jaël, wier man ook nog eens Cheber ('Vriend') heet. Hij vraagt onderdak, rekent op gastvriendschap. Die gastvriendschap is heilig in het Nabije Oosten. Hij verzoekt om water, maar krijgt melk. Als een baby wordt hij door Jaël toegedekt en valt hij in slaap.

Als hij ligt te ronken, zet ze een tentpin in zijn open mond en slaat die door zijn keel - niet door zijn slaap - en zo ligt de generaal aan de grond genageld als Barak eindelijk langskomt. Het wordt heel beeldend verteld en als je de Hebreeuwse Bijbel hardop leest, hoor je het klappen van de hamer: *beraqqatoo! Takkatoo!*

De lezer merkt dat hij een brug overgaat. De handelwijze van Ehud bij die moddervette Eglon was nog om te grinniken, maar hoe verdedigbaar is het optreden van Jaël (die niet eens partij is in het conflict) nog?

Van kwaad tot erger

Bij Gideon gaan we van kwaad tot erger, want daar wordt de broederschap in het geding gebracht. Wat het thema 'list en bedrog' betreft, gaat het om een heel andere orde van bedrog dan bij zijn voorgangers. De list die hij verzint om het Midjanitische leger de stuipen op het lijf te jagen, is niet meer dan een *sound and light show*, waarna de vijandige soldaten elkaar afmaken (7:22). Het betreft 'normale oorlogsvoering'. Maar Gideon brengt de afgoderij via een omweg het land in. Na zijn 'belijdenis' dat JHWH over Israël moet heersen en niet hij of zijn zonen (8:23), streeft hij onmiddellijk naar dynastiek koningschap en bevordert hij afgodische cultus (8:27). Hij gaat zich als een Zonnekoning gedragen, compleet met harem, belastingen en afgoderij. En veelbetekenend noemt hij de zoon van een bijvrouw 'Abimelech' ('Mijn vader is koning') (8:31). Die Abimelech zal vervolgens de (konings)stad Sichem in een puinhoop herscheppen en de broederschap voor goed naar de vernieling helpen (hoofdstuk 9).

Maar het kan nog erger. Na de exuberant vruchtbare Gideon, met zijn zeventig zonen, komt Jefta op het toneel, met één enkele naamloze dochter als nageslacht. Ook hij is, net als Abimelech, de zoon van een bijvrouw en ligt dus aan de laatste speen als het gaat om het erven van vaderlijk bezit. Hij heeft geen toekomst. Dat wordt zelfs zó duidelijk gemaakt, dat Jefta, na een doldwaze belofte, zijn enige kind offert als brandoffer.

Maar dat is niet de hoofdlijn van de auteur. Die ligt in de geschonden broederschap, zoals die in hoofdstuk 9 bij Abimelech is ingezet. Jefta zet de relaties met Efraïm op scherp. Als de Efraïmieten nietsvermoedend het *password sjibbolet* ('korenaar') moeten uitspreken, worden ze onmiddellijk doodgeslagen in het geval ze *sibbolet* zeggen. Want de Efraïmieten, aan wie Jefta zo'n hekel heeft, kunnen de *sj* niet zeggen. Het kost tweeënveertigduizend man het leven. Vergeleken met Jefta komt Abimelech er nog mild af.

Simson

De laatste richter in het boek is Simson. Simson is een Daniet. Daarin ligt al enigszins vast dat het niet

Het verhaal van Simson
Jorg Breu (1475/76-1537).

goed kan gaan. De Daniëten zullen in hoofdstuk 18 hun stamgebied verlaten en zich moordend een weg banen in het waterrijke noordoosten. Simson begint niet echt *carte blanche* aan zijn opdracht. Zijn hele optreden is omgeven door list, bedrog en raadsels. Het begint al op zijn huwelijksdag als hij het raadsel opgeeft: 'Wat is zoeter dan honing, wat is sterker dan een leeuw?' Het antwoord moet ongetwijfeld 'De liefde' zijn en daaraan zal deze oudtestamentische Hercules te gronde gaan. Hij wordt getekend als een liefhebber van vrouwen. Dat is zijn achilleshiel. Als hij in 15:1 zijn vrouw in Gaza komt bezoeken, maakt het meegebrachte geitenbokje⁴ duidelijk waarom het hem is te doen: hij wil met haar naar bed. In 16:1 vinden we hem bij een hoer in Gaza. In 16:4v. treffen we hem in de armen van Delila. Die weet wat list en bedrog is. In een adembenemende scène wordt getekend hoe ze steeds dichterbij Simsons geheim komt. Waar eerdere richters zelf list en bedrog toepasten, keert bij Simson de wal het schip: het bedrog komt over hem heen. Delila gaat het natuurlijk winnen en hij geeft zijn geheim prijs. Hij is een *nazireeër* (Ri. 12:5) en dat is het enige raadsel dat nog niet is opgelost in het boek.

De apotheose is treffend. Simson worden de beide ogen uitgestoken en hij wordt met koperen kettin- gen geboeid. Precies zoals de laatste koning van Jeruzalem, Sedekia, overkomt (2 Kon. 25: 7), tegen de achtergrond van een geruïneerde tempel, zoals hier in Rechters. Aan de laatste list werkt JHWH volop mee: als Simson de steunpilaren van de Dagon-tempel opzoekt 'om daartegen te kunnen leunen' blijkt hij andere bedoelingen te hebben. Met de kracht die hij van JHWH ontvangt, drukt hij de zuilen uit elkaar en doodt hij meer Filistijnen in zijn dood dan bij zijn leven (16:30). Maar het helpt niet echt. Hij heeft Israël twintig jaar gericht, besluit de auteur (16:31). Hij is slechts tot halverwege gekomen als het om bevrijding gaat.

Hoe ga je met die teksten om?

'List en bedrog' is een *Leitmotiv* in Rechters. In het slotdeel is dat onverminderd het geval. Maar het gaat in een blad als *Interpretatie* uiteraard niet alleen om de beschrijving van een motief. Het gaat ook om een hermeneutische vraag. In 1968 verscheen een in dezen belangrijke bundel *Probleme alttestamentlicher Hermeneutik* in de serie 'Theologische Bücherei'.⁵ Met name Franz Hesse⁶ bracht mij met zijn bijdrage daarin voorgoed van het idee af dat het Oude Testament theologisch beton is. Neem Ehud: hij vermoordt Eglon; de manier waarop hij dat doet, wordt komisch beschreven. Om de dood van Eglon is gegrinnikt. Hetzelfde geldt van Sisera, die ronkend met open mond een tentpin door de strot geslagen krijgt. De auteur heeft de lachers op zijn hand. Maar is dat erg? Moet je schuld bewust zeggen: 'Ik ben eigenlijk Ehud, die het recht in eigen hand neemt en

Eglon vermoordt'? Als erom gelachen kan worden, is het dan ethisch aanvaardbaar? Of betekent het verhaal dat tirannenmoord een optie is voor mensen die zich rekenen bij de kring van JHWH, hetzij joden of christenen? Het gaat in dezen om schriftberoep, nog niet eens om schriftbewijs.

Geen van beide uitersten, wat mij betreft. Ik laat het verhaal als verhaal staan, in de afgaande reeks die wordt beschreven: van kwaad tot erger. Zonder de 'eigen schuld, dikke bult'-theologie van de auteur over te nemen. Hij interpreteert de geschiedenis vanuit zijn positie en aan mij is het om dat opnieuw te doen. Hesse redeneert verder en komt tot een conclusie die ik niet voor mijn rekening kan nemen: 'Die alttestamentliche Religion ist etwas qualitativ anderes als der Glaube des Neuen Testaments'.⁷ Dat 'qualitativ anderes' is bij Hesse vooral 'kwalitatief meer hoogstaand'. Het Oude Testament is dan toch ethisch ondergeschikt aan het Nieuwe. Hoe kom je erop. En hoe durf je dat zo kort na de Tweede Wereldoorlog te schrijven? Hesse schreef het artikel in 1959 voor een feestbundel van Friedrich Baumgärtel. Maar die open zenuw laat onverlet dat er een probleem ligt. Als je op het standpunt staat dat het Oude Testament ertoe doet, moet je formuleren hoe en waarom. Mijn begin van een antwoord op de reeks in Rechters zou zijn dat er daarin misschien wel iets om te lachen lijkt, maar dat, als je ziet waarop het uitdraait, het lachen je vergaat. Dat die verhalen niet bedoelen dat spelers het er zo geweldig van afbrachten, maar dat de richters uiteindelijk in toenemende mate *losers* zijn. Dat er een koning moet komen, zoals David, om de broederschap te herstellen. Daarover gaat het slotdeel van Rechters. En dat zelfs David niet helpt: een messiaanse gestalte is nodig om écht orde op zaken te stellen. Verder durf ik niet te gaan, al was het alleen maar om niet te dicht in de buurt van Franz Hesse te komen.

⁴ Vgl. Genesis 38:17. Verder Lucas 15:29.

⁵ Cl. Westermann (Hrsg.), *Probleme alttestamentlicher Hermeneutik. Aufsätze zum Verstehen des Alten Testaments*, München: Chr. Kaiser Verlag 1968.

⁶ F. Hesse, *Zur Frage der Wertung und der Geltung alttestamentlicher Texte*, in: Cl. Westermann (Hrsg.), *Probleme*, 266-294.

⁷ Hesse, *Zur Frage*, 281.